

EEN KLEINE GESCHIEDENIS VAN DE ECONOMIE

Niall Kishtainy

Een kleine
geschiedenis van
de economie

VERTAALD DOOR
FRITS VAN DER WAA

2019

THOMAS RAP
AMSTERDAM

Copyright © 2017 Niall Kishtainy
Copyright Nederlandse vertaling © 2019 Frits van der Waa
Oorspronkelijke titel *A Little History of Economics*
Oorspronkelijke uitgever Yale University Press, Londen
Omslagontwerp bij Barbara
Omslagillustratie en illustraties binnenwerk Hazel Partridge
Foto auteur Valsa Shah
Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Schoonhoven
Druk Bariet Ten Brink, Meppel
ISBN 978 94 004 0417 5
NUR 680

thomasrap.nl

Inhoud

- 1 Een koel hoofd en een warm hart 7
- 2 De vlucht van de zwanen 16
- 3 Gods economie 25
- 4 Gouddorst 33
- 5 De gulle gaven der natuur 42
- 6 De onzichtbare hand 51
- 7 Graan en ijzer 59
- 8 Een ideale wereld 68
- 9 Te veel monden 76
- 10 Arbeiders van de wereld 84
- 11 Een volmaakt evenwicht 93
- 12 Sluit de zon buiten 101
- 13 Wie wint bij oorlog? 110
- 14 De luidruchtige trompettist 119
- 15 Coke of Pepsi? 127
- 16 De man met een plan 135
- 17 Geuren met je geld 144
- 18 Door de afvoerpijp 153
- 19 Creatieve vernietiging 162
- 20 Het gevangenendilemma 171
- 21 De tirannie van de overheid 180
- 22 De flinke zet 188
- 23 De economie van alles 197

24	Groei	205
25	Heerlijke harmonie	213
26	Een in tweeën gedeelde wereld	221
27	Vul het bad bij	230
28	Clowns aan de macht	239
29	Geldillusie	248
30	Een blik in de toekomst	257
31	Speculanten in de aanval	266
32	Het redden van de verdrukten	274
33	Ons kent ons	282
34	Gebroken beloften	291
35	Verdwenen vrouwen	299
36	Mentale mist	308
37	Economie in de werkelijke wereld	317
38	Bandeloze bankiers	325
39	Torenhoge reuzen	334
40	Waarom zou je econoom worden?	343
	Register	353

HOOFDSTUK 1

Een koel hoofd en een warm hart

Het feit dat je dit boek in je hand hebt wil zeggen dat je in een bijzondere positie verkeert. Om te beginnen had jij (of degene die je dit boek heeft gegeven) geld genoeg om het te kopen. Als je in een arm land woonde, moest je gezin waarschijnlijk rondkomen van een paar dollar per dag. Een groot deel van je geld zou opgaan aan eten en er zou niets overblijven om een boek te kopen. En zelfs al zou je er een weten te bemachtigen, dan was er alle kans dat je er niets aan zou hebben, omdat je het niet kon lezen. In Burkina Faso, een arm land in West-Afrika, kan minder dan de helft van de jonge mensen lezen, en van de meisjes maar een derde. In plaats van algebra of een vreemde taal te leren loopt een meisje van twaalf daar waarschijnlijk de hele dag lang emmers water naar de hut van haar familie te zeulen. Misschien vind je dat jij en je gezin het niet bepaald breed hebben, maar voor veel mensen op deze

wereld is geld uitgeven aan een boek en in staat zijn om het te lezen even ondenkbaar als een reisje naar de maan.

Mensen die graag meer willen weten – of diep verontwaardigd zijn – over dit enorme verschil komen dikwijls uit bij het vak economie. Economie is de wetenschappelijke discipline die zich bezighoudt met de vraag hoe een samenleving omgaat met haar productiemiddelen – de bouwgrond, de steenkool, de mensen en de machines die nodig zijn voor het maken van nuttige goederen als brood en schoenen. De economie maakt duidelijk waarom het helemaal verkeerd is om te zeggen – wat nog maar al te vaak gebeurt – dat mensen in Burkina Faso arm zijn omdat ze lui zijn. Veel van die mensen werken keihard, maar zijn nu eenmaal geboren in een economie die als geheel niet zo goed is in het produceren van goederen. Waarom heeft Groot-Brittannië de gebouwen, de boeken en de leraren die nodig zijn om kinderen naar school te laten gaan en Burkina Faso niet? Dat is een ongelooflijk lastige vraag, waar tot dusver niemand werkelijk een vinger achter heeft weten te krijgen. De economie probeert dat te doen.

Er is een nog belangrijker reden om je te interesseren voor economie en er wie weet een paar eigen ideeën over te ontwikkelen. Economie is een kwestie van leven of dood. Een baby die vandaag in een rijk land geboren wordt heeft een miniem kansje om voor zijn vijfde levensjaar dood te gaan. Als er bij ons een jong kind sterft is dat een uitzonderlijke en dramatische gebeurtenis. Maar in de armste landen van de wereld haalt meer dan 10 procent van de kinderen die vijfde verjaardag niet eens, door gebrek aan voedsel en geneesmiddelen. Tieners in zulke landen mogen van geluk spreken dat ze nog leven.

Misschien klinkt het woord ‘economie’ je erg saai in de oren en doet het je denken aan stapels tabellen met cijfers. Maar eigenlijk is het er alleen maar om begonnen hoe we mensen kunnen helpen in leven te blijven, een goede gezondheid te

behouden en een fatsoenlijk vak te leren. Bij economie gaat het om de vraag hoe mensen datgene kunnen krijgen wat ze nodig hebben om een volwaardig en gelukkig leven te leiden – en waarom sommige mensen dat niet krijgen. Als het ons lukt om dat soort fundamentele economische vraagstukken op te lossen, gaat het ons misschien ook lukken om alle mensen een beter bestaan te bieden.

Tegenwoordig hebben economen een speciale manier om naar bestaansmiddelen te kijken – dat zijn dus bijvoorbeeld de stenen om een school te bouwen, de medicijnen om ziekten te genezen, en de boeken die mensen willen lezen. Ze zeggen dat die dingen ‘schaars’ zijn. In de jaren dertig van de vorige eeuw definieerde de Britse econoom Lionel Robbins economie als de wetenschap van de schaarste. Zeldzame dingen zoals diamanten en witte pauwen zijn schaars, maar in de ogen van een econoom zijn pennen en boeken net zo goed schaars, zelfs al kun je ze thuis of in de winkel zomaar zien liggen. Met schaars-te wordt in dit geval bedoeld dat er een beperkte hoeveelheid van is, en dat de verlangens van mensen in wezen onbeperkt zijn. Als het mogelijk was zouden we eindeloos door kunnen gaan met het kopen van nieuwe pennen en boeken – maar dat kunnen we niet, omdat alles iets kost. Dat betekent dat we keuzes moeten maken.

Laten we nog even stilstaan bij het idee van kosten. Kosten bestaan niet louter uit euro’s of dollars, al zijn die wel degelijk belangrijk. Maar denk eens aan een student die moet kiezen wat hij het volgend jaar zal gaan studeren. Hij kan geschiedenis of aardrijkskunde kiezen, maar niet allebei. De student kiest geschiedenis. Wat zijn de kosten van die keus? Alles wat hij opgeeft: de kans om meer te weten te komen over woestijnen, gletsjers en hoofdsteden. Hoe zit het dan bijvoorbeeld met de kosten van een nieuw ziekenhuis? Je zou de prijs van de bakstenen en het staal waarmee het gebouwd is bij elkaar op kunnen

tellen. Maar als we kijken naar wat we ervoor opgeven, bestaan de kosten bijvoorbeeld uit het treinstation dat we in plaats daarvan hadden kunnen neerzetten. Economen noemen dat ‘alternatieve kosten’ of, wat deftiger, ‘opportuïteitskosten’. Kosten van dat type zie je makkelijk over het hoofd. Schaarste en alternatieve kosten leggen een essentieel economisch principe bloot: er moeten keuzes gemaakt worden, tussen ziekenhuizen en stations, winkelcentra en voetbalvelden.

De economie houdt zich dus bezig met de vraag hoe we schaarse middelen benutten om te voorzien in behoeften. Maar er zit meer aan vast. Hoe veranderen de keuzes die mensen moeten maken? In een arm land staan mensen voor heel moeilijke keuzes: eten voor de kinderen of antibiotica voor hun zieke grootmoeder. In rijke landen als Amerika of Zweden zijn keuzes zelden zo problematisch. Daar moet je misschien kiezen tussen een nieuw horloge en de recentste iPad. Rijke landen hebben te maken met ernstige economische problemen – soms gaan bedrijven op de fles, verliezen arbeiders hun baan en moeten ze ploeteren om kleren voor hun kinderen te kopen – maar daarbij gaat het veel minder vaak om kwesties van leven of dood. Een centrale vraag binnen de economie is dus hoe samenlevingen de ergste gevolgen van schaarste het hoofd bieden, en waarom sommige dat veel minder snel doen. Om tot een goed antwoord op deze vraag te komen is meer nodig dan een scherp inzicht in alternatieve kosten – het vermogen om af te wegen of we een nieuw ziekenhuis of een voetbalveld moeten hebben, of een iPad of een horloge moeten kopen. Voor dat antwoord zul je allerlei economische theorieën van stal moeten halen en een grondige kennis moeten hebben van de manier waarop verschillende economieën feitelijk werken in de echte wereld. Dan is het een goed startpunt om eerst kennis te maken met de grote economische denkers uit de geschiedenis die in dit boek aan de orde komen: aan hun ideeën

kun je zien hoe verbazend divers al hun pogingen om zo'n antwoord te vinden zijn geweest.

Economen bestuderen 'de economie' – dat ligt voor de hand. De economie is de omgeving waar bestaansmiddelen worden gebruikt, waar nieuwe dingen worden gemaakt en waar wordt besloten wie wat krijgt. Een fabrikant koopt bijvoorbeeld textiel en neemt arbeiders in dienst om T-shirts te maken. Consumenten – jij en ik – gaan naar de winkel, en als we geld op zak hebben kunnen we goederen als T-shirts kopen (of consumeren). Ook consumeren we 'diensten', zaken die geen fysieke objecten zijn – een knipbeurt bij de kapper bijvoorbeeld. De meeste consumenten zijn ook arbeiders, omdat ze geld verdienen met hun werk. Bedrijven, arbeiders en consumenten zijn de essentiële onderdelen van een economie. Maar ook banken en aandelenmarkten – het 'financiële stelsel' – hebben invloed op de manier waarop bestaansmiddelen worden gebruikt. Banklenen geld uit aan bedrijven – ze 'financieren' die. Als iemand geld uitleent aan een kledingfabrikant om een nieuwe fabriek te bouwen, stelt die lening de fabrikant in staat om cement te kopen, dat uiteindelijk deel gaat uitmaken van de fabriek en niet van een nieuwe brug. Om geld binnen te halen verkopen bedrijven soms 'aandelen' of 'effecten' op de aandelenmarkt. Als je een aandeel van Toshiba hebt, ben je eigenaar van een klein stukje van het bedrijf, en als Toshiba goede zaken doet stijgt de prijs van de aandelen en word jij rijker. Regeringen maken ook deel uit van de economie. Ze hebben invloed op de manier waarop bestaansmiddelen worden gebruikt, bijvoorbeeld wanneer ze geld uitgeven aan een nieuwe snelweg of een energiecentrale.

In het volgende hoofdstuk zullen we kennismaken met een paar van de eerste mensen die over economische vraagstukken hebben nagedacht: de oude Grieken. Het woord 'economie' is afkomstig van het Griekse *oikonomikos* (van *oikos*, huis, en *no-*

mos, wet of regel). Voor de Grieken ging economie dus over de vraag hoe huishoudens omgaan met hun bestaansmiddelen. Tegenwoordig omvat het werkkterrein van de economie ook bedrijven en industrieën. Maar huishoudens en de mensen die daarvan deel uitmaken zijn altijd van wezenlijk belang. Dege-
nen die spullen kopen en de beroepsbevolking vormen, zijn per slot van rekening individuele mensen. Economie is dus de discipline die zich bezighoudt met het gedrag van mensen in de economie. Als je voor je verjaardag twintig euro krijgt, hoe besluit je dan waaraan je dat geld gaat uitgeven? Wat maakt dat iemand een nieuwe baan accepteert voor een bepaald loon? Waarom potten sommige mensen hun geld op en verspillen anderen het aan een speelpaleis voor hun hond?

Economen proberen deze en dergelijke vragen op een wetenschappelijke manier te benaderen. Het woord ‘wetenschap’ roept misschien een beeld bij je op van borrelende reageerbuizen en een met formules volgekrabbeld schoolbord – wat op het eerste gezicht weinig te maken heeft met de vraag of mensen genoeg te eten hebben. Maar economen proberen de economie te verklaren zoals natuurkundigen de baan van een raket verklaren. Natuurkundigen zijn op zoek naar natuurkundige ‘wetten’ – hoe het ene ding het andere veroorzaakt, zoals de wet die verband legt tussen het gewicht van een raket en hoe hoog hij zal komen. Economen zijn op zoek naar economische wetten, bijvoorbeeld in hoeverre de omvang van de bevolking van invloed is op de beschikbare hoeveelheid voedsel. Dat heet ‘positieve economie’. Die wetten zijn niet goed of slecht. Ze beschrijven alleen maar wat er is en wat er gebeurt.

Als je denkt dat er bij economie meer komt kijken dan dat, dan heb je helemaal gelijk. Denk maar eens aan die Afrikaanse kinderen die zo jong doodgaan. Is het genoeg om die situatie te beschrijven en het daar maar bij te laten? Natuurlijk niet! Als

economen nooit een oordeel gaven, zouden ze behoorlijk harteloos zijn. Een ander onderdeel van de economie is 'normatieve economie', die bepaalt of een economische situatie goed of slecht is. Als je ziet dat bij een supermarkt goed eten wordt weggegooid, kun je dat slecht vinden omdat het verspilling is. En als je nadenkt over het verschil tussen rijken en armen, kun je dat slecht vinden omdat het onrechtvaardig is.

Wanneer economie gebaseerd is op de combinatie van zorgvuldige waarnemingen en een verstandig oordeel kan ze een kracht ten goede zijn, die veranderingen in gang zet en rijkere en evenwichtiger samenlevingen tot stand brengt, waarin meer mensen kans hebben op een behoorlijk bestaan. De Britse econoom Alfred Marshall heeft ooit gezegd dat een econoom 'een koel hoofd, maar een warm hart' moet hebben. Helemaal waar: beschrijf de wereld als een wetenschapper, maar zorg dat je dat doet met meegevoel voor het menselijk leed dat je om je heen ziet – en probeer dan de dingen te veranderen.

De leer van de economie, het vakgebied dat je kunt studeren aan de universiteit, bestaat eigenlijk nog maar vrij kort als je bedenkt dat de menselijke beschaving al duizenden jaren oud is. Die leer kwam een paar eeuwen terug tot ontwikkeling, in de tijd dat het kapitalisme, het soort economie dat je tegenwoordig in de meeste landen aantreft, ontstond. In een kapitalistisch systeem worden de meeste productiemiddelen – voedsel, grond en menselijke arbeid – gekocht en verkocht voor geld. Dat kopen en verkopen noemen we 'de markt'. Ook is er een groep mensen, de kapitalisten, die het kapitaal bezitten: het geld, de machines en fabrieken die nodig zijn om goederen te maken. Een andere groep, de arbeiders, werkt in de bedrijven van de kapitalisten. Het is tegenwoordig moeilijk voorstelbaar dat het ook anders zou kunnen. Maar vóór de opkomst van het kapitalisme ging het anders. De mensen verbouwden hun eigen voedsel in plaats van het te kopen. Gewone mensen werk-

ten niet voor bedrijven, maar voor de landheer, die de baas was over de grond waarop ze woonden.

Vergeleken met wiskunde of literatuur komt economie dus nog maar pas kijken. Een groot deel ervan gaat over dingen die belangrijk zijn voor kapitalisten: over kopen, verkopen en prijzen. Een flink stuk van dit boek gaat over dat soort economie. Maar we zullen ook naar economische ideeën kijken die veel verder teruggaan. Tenslotte staat elke samenleving, of ze kapitalistisch is of niet, voor het probleem hoe ze haar inwoners moet voeden en kleden. We gaan bekijken hoe de ideeën over de economie veranderd zijn en hoe de economie zelf is veranderd: hoe mensen in de loop van de tijd geprobeerd hebben met schaarste om te gaan terwijl ze op het veld en in de fabrieken werkten en samen om de kookpot zaten.

Als economen de economie beschrijven en beoordelen, gaan ze dan altijd te werk als gewetensvolle wetenschappers en wijze filosofen? Van tijd tot tijd wordt hun verweten dat ze geen oog hebben voor de ontberingen die kansarme groepen mensen moeten doorstaan, voor de mensen die achterblijven als de economie vooruitgaat, vrouwen en zwarte mensen in het bijzonder. Komt dat doordat economische denkers in de loop der geschiedenis meestal afkomstig zijn geweest uit de meest bevoorrechte groepen van de samenleving? Aan het begin van de eenentwintigste eeuw deed zich een grote economische crisis voor die was veroorzaakt door roekeloze activiteiten van de banken. Veel mensen wezen met een beschuldigende vinger naar de economen, omdat ze de crisis niet voorzien hadden. Volgens sommigen kwam dat doordat velen van hen onder invloed stonden van degenen die profiteerden van een economie waarin geld en grote banken een hoofdrol speelden.

Misschien hebben economen dus ook iets anders nodig naast dat koele hoofd en dat warme hart, namelijk zelfkritiek, het vermogen om uit te stijgen boven hun eigen interesses en

vertrouwde manieren om naar de wereld te kijken. Het helpt daarbij om meer te weten van de geschiedenis van de economie, omdat we, door te zien hoe de ideeën van vroegere denkers voortkwamen uit hun unieke problemen en omstandigheden, misschien ook beter begrijpen hoe onze eigen ideeën tot stand komen. Dat maakt de verbinding tussen geschiedenis en ideeën zo fascinerend – en zo enorm belangrijk voor het verwezenlijken van een wereld waarin meer mensen kans maken op een menswaardig bestaan.

HOOFDSTUK 2

De vlucht van de zwanen

Net als allen die na hen kwamen zagen de eerste mensen zich gesteld voor het economische probleem van de schaarste, wat er in hun geval op neerkwam dat ze genoeg eten moesten zien te vinden om in leven te blijven. Maar er was geen ‘economie’ in de zin van een verzameling boerderijen, werkplaatsen en fabrieken. De vroege mens hield zich in het bos in leven door vruchten te zoeken en dieren te doden. Pas toen er economieën van een complexer type ontstonden, zoals die in het oude Griekenland en Rome, begon men na te denken over economische vraagstukken.

De eerste economische denkers waren de Griekse filosofen, de grondleggers van het westerse denken waarvan economie een onderdeel is. Hun ideeën kwamen tot ontwikkeling op een moment dat de mensheid al duizenden jaren had gezwoegd om de eerste vroege beschavingen op te bouwen. Al ver daar-

voor had de mens de kiem gelegd voor het economisch leven doordat hij had geleerd de natuur aan te passen aan zijn behoeften. Toen de mensen bijvoorbeeld voor het eerst vuur aanlegden, konden ze nieuwe dingen maken van de materialen die ze vonden: ze bakten potten van klei, en verwerkten planten en dieren tot gekookte gerechten. Toen, meer dan 10.000 jaar geleden, volgde de eerste economische revolutie: sommige groepjes mensen ontdekten hoe ze gewassen konden verbouwen en dieren konden temmen, en vonden daarmee de landbouw en de veeteelt uit. Nu konden er meer mensen in leven blijven op een bepaalde hoeveelheid grond, en zo ontstonden er dorpsgemeenschappen.

Vanuit deze eerste aanzet ontwikkelden zich in Mesopotamië, het gebied waar nu Irak ligt, beschavingen met complexe economieën. Een belangrijk element van dat begrip ‘complex’ is in dit geval dat mensen niet per se hun eigen voedsel hoefden te produceren. Tegenwoordig kom jij waarschijnlijk niet aan je eten door het zelf te verbouwen, maar door het te kopen van de mensen die dat voor je gedaan hebben. In Mesopotamië waren er nieuwe soorten mensen die nooit gerst oogstten of een geit molken: de koningen, die heersten over de steden, en de priesters, die aan het hoofd stonden van de tempels.

Economische complexiteit was mogelijk omdat de mensen zo bedreven waren geworden in het verbouwen van gewassen en het fokken van dieren dat de boeren meer konden produceren dan ze nodig hadden voor hun eigen voortbestaan. Het surplus diende de priesters en koningen tot voedsel. Om het voedsel van de verbouwers naar de eters te vervoeren was een vorm van organisatie nodig. Tegenwoordig doen we dat door het te kopen en verkopen met geld, maar in die vroege samenlevingen viel men terug op oude tradities. De gewassen werden als offers naar de tempels gebracht en dan onder de mensen verdeeld door de priesters. Om de distributie van het voedsel

te regelen vonden de vroege beschavingen het schrift uit; een aantal van de oudste voorbeelden die we daarvan hebben zijn lijsten met door boeren geleverde gewassen. Toen de bestuurders eenmaal dat soort dingen konden opschrijven, konden ze een deel van wat de mensen produceerden opeisen (met andere woorden 'belasting' heffen) en dat dan gebruiken om kanalen te graven waarmee de gewassen bevoeid konden worden, en om graftomben te bouwen ter ere van hun koningen.

Enkele eeuwen voor de geboorte van Christus bestonden er in Mesopotamië, Egypte, India en China al duizenden jaren oude beschavingen, en lagen de ingrediënten klaar voor de nieuwe beschaving die opkwam in Griekenland. Daar begonnen mensen dieper na te denken over wat het betekent om als mens deel uit te maken van een samenleving. Hesiodos, een van de eerste Griekse dichters, beschreef het vertrekpunt van de economie aldus: 'De goden houden het voedsel van de mens verborgen.' Er komt geen brood als regen op ons neervallen uit de hemel. Om te eten te hebben moeten we graan verbouwen, het oogsten, tot meel malen en er dan brood van bakken. Mensen moeten werken om in leven te blijven.

Een stamvader van alle denkers is de Griekse filosoof Socrates, wiens woorden we alleen maar kennen dankzij de geschriften van zijn leerlingen. Het verhaal gaat dat hij een keer droomde over een zwaan die zijn vleugels uitsloeg en met een luide kreet wegvloog. De volgende dag ontmoette hij Plato, de man die zijn beroemdste leerling zou worden. Socrates beschouwde Plato als de zwaan uit zijn droom. De leerling werd een leermeester van de mensheid, en zijn gedachten namen nog eeuwenlang een hoge, brede vlucht.

Plato (428/427-348/347 v.C.) stelde zich voor hoe een ideale samenleving eruit moest zien. De economie daarvan zou anders in elkaar zitten dan het soort dat we nu vanzelfsprekend vinden. En de samenleving waarin hijzelf leefde verschilde

nogal van de onze. Om te beginnen was er geen natie of staat zoals wij die kennen. Het oude Griekenland was een verzameling stadstaten; Athene, Sparta en Thebe zijn daarvan de bekendste. De Grieken noemden de stadstaat de *polis*, waarvan ons woord 'politiek' is afgeleid. Plato's ideale samenleving was dus eerder een compacte stad dan een groot land. Die stad zou strak georganiseerd moeten worden door zijn heersers en er zou weinig ruimte zijn voor markten waar voedsel en arbeid voor een bepaalde prijs worden gekocht en verkocht. Laten we om te beginnen eens kijken naar die arbeid. Tegenwoordig zien we het werk dat we doen als een keuze: misschien besluit je om loodgieter te worden omdat je ervan houdt dingen te repareren en het goedbetaald werk is. In Plato's ideale staat is ieders plaats al bij de geboorte bepaald. De meeste mensen, onder wie ook de slaven, bewerken het land. Zij vormen de laagste klasse, en hebben, in Plato's woorden, brons in hun ziel. Boven de boeren stelde Plato de klasse van de krijgers, die een ziel van zilver bezitten. Het hoogst staan de heersers, een groep van 'filosofen-koningen', mannen met zielen van goud. Niet ver van Athene vestigde Plato zijn befaamde Academie, waaruit de wijze mannen zouden moeten voortkomen die geschikt waren om over de rest van de samenleving te heersen.

Plato stond zeer wantrouwend tegenover het nastreven van rijkdom, zozeer zelfs dat het de soldaten en koningen in zijn ideale staat niet toegestaan zou zijn privébezit te hebben, om te voorkomen dat goud en paleizen hen van het rechte pad zouden brengen. Het was juist de bedoeling dat ze samen zouden leven en alles zouden delen, zelfs hun kinderen, die door de gemeenschap zouden worden opgevoed in plaats van door hun ouders. Wanneer rijkdom te belangrijk werd, zo vreesde Plato, zouden mensen erom gaan wedijveren. Uiteindelijk zou de staat dan worden geregeerd door de rijken, die door de armen

met afgunst zouden worden gezien. Dat zou uitlopen op twist en strijd.

In de Academie kreeg Plato gezelschap van Aristoteles, de volgende hoogvliegende zwaan. Aristoteles (384-322 v.C.) was de eerste die kennis probeerde onder te verdelen in verschillende vakgebieden: natuurkunde, wiskunde, politiek enzovoort. Zijn nieuwsgierigheid reikte van diepzinnige logische vraagstukken tot de vraag hoe vissenkieuwen werken. Sommige dingen die hij zei doen nu absurd aan, zoals de bewering dat mensen met grote oren van roddelen houden, maar voor een man die probeerde de hele hem omringende wereld in zijn geest te vatten is dat niet zo heel vreemd. Eeuwenlang gold hij onder denkers als de ultieme autoriteit en werd hij eenvoudigweg aangeduid als 'de Filosoof'.

Aristoteles liet zich kritisch uit over Plato's plan voor de samenleving. In plaats van zich een ideale samenleving in te denken, stelde hij zich de vraag wat er werkbaar zou zijn, rekening houdend met de onvolmaaktheid van de mens. Hij vond het geen praktisch idee om privé-eigendom te verbieden, zoals Plato had aangeraden. Hij gaf toe dat mensen die dingen bezitten jaloers worden op elkanders eigendommen en daarover gaan vechten. Maar als ze alles deelden zouden ze het vermoedelijk nog vaker met elkaar aan de stok krijgen. Volgens hem was het beter om mensen eigen bezittingen te laten hebben, omdat ze er dan beter voor zouden zorgen en er minder geharrewar zou zijn over de vraag wie het meest had bijgedragen aan de gemeenschappelijke pot.

Als mensen rijkdom tot stand brengen met behulp van de zaden en de gereedschappen die ze bezitten, hoe komt iemand die zelf geen schoenen maakt dan aan een nieuw paar schoenen? Die krijgt hij van een schoenmaker, in ruil voor een portie van zijn olijven. Hiermee zet Aristoteles het elementaire deeltje van het economisch universum in de schijnwerpers:

het uitwisselen van het ene product voor een ander. Geld helpt daarbij, vond hij. Als er geen geld was zou je steeds olijven bij je moeten hebben als ruilmiddel voor de schoenen die je nodig hebt, en zou je ook nog het geluk moeten hebben om toevallig iemand tegen te komen die schoenen aanbiedt én trek in olijven heeft. Om dit gemakkelijker te maken komen mensen overeen om een materiaal, dikwijls zilver of goud, aan te wijzen als het betaalmiddel waarmee ze nuttige zaken kunnen kopen en verkopen, ofwel verhandelen. Geld werkt als een maatstaf voor wat iets waard is – voor economische waarde – en maakt het mogelijk dat die waarde wordt doorgegeven van de ene persoon naar de volgende. Dankzij geld hoef je niet iemand te vinden die jou hier en nu schoenen kan leveren in ruil voor olijven; je kunt je olijven verkopen voor munten, die je dan de volgende dag kunt gebruiken om een paar schoenen te kopen. Munten zijn gestandaardiseerde plakjes van het metaal dat volgens de afspraak dient als geld. De eerste munten, afkomstig uit het koninkrijk Lydië, dat nu deel uitmaakt van Turkije, stammen uit de zesde eeuw v.C. en waren gemaakt van elektrum, een natuurlijke legering van zilver en goud. Maar pas in het oude Griekenland nam het gebruik van geld echt een hoge vlucht. Zelfs de winnaars van de Olympische Spelen werden geëerd met geld: ze ontvingen elk 500 drachmen. Omstreeks de vijfde eeuw v.C. waren er al tegen de honderd muntslagerijen. De stroom zilveren munten die ze voortbrachten droeg ertoe bij dat het raderwerk van de handel bleef draaien.

Aristoteles beseftte dat, zodra mensen eenmaal goederen gaan uitwisselen met behulp van geld, er een verschil is tussen datgene waarvoor iets gebruikt wordt (olijven als voedsel) en datgene waartegen het geruild kan worden (olijven tegen een geldbedrag). Het is in zijn optiek volmaakt natuurlijk dat huishoudens olijven verbouwen om op te eten én voor geld te verkopen, zodat ze de andere goederen kunnen aanschaffen

die ze nodig hebben. Als een huisgezin ziet dat het geld kan verdienen door olijven te verkopen kan het die louter omwille van de winst gaan verbouwen (de winst is het verschil tussen het bedrag dat betaald wordt voor de olijven en het bedrag dat het kost om ze te verbouwen). Dat is handelsgeest: het kopen en verkopen van dingen om geld te verdienen. Aristoteles vertrouwde dat niet, en vond dat handel die verdergaat dan het verwerven van de zaken die een huishouden nodig heeft ‘onnatuurlijk’ was. Door olijven te verkopen om winst te maken, verdienen huisgezinnen geld ten koste van elkaar. Zoals we later in dit verhaal zullen zien, is dit idee voor moderne economen moeilijk te begrijpen; zij weten immers dat de samenleving als geheel er baat bij heeft wanneer kopers en verkopers met elkaar concurreren. In Aristoteles’ tijd waren al die concurrerende kopers en verkopers die vandaag de dag zo gewoon zijn er eenvoudigweg nog niet.

Aristoteles wees erop dat rijkdom die voortkwam uit ‘natuurlijke’ economische activiteiten zijn grenzen heeft, omdat als eenmaal voorzien is in de behoeften van het huisgezin er verder niets meer nodig is. Bij de onnatuurlijke opeenhoping van rijkdom zijn er daarentegen geen grenzen. Je kunt doorgaan met het verkopen van steeds meer olijven en allerlei soorten nieuwe dingen vinden om te verhandelen. Wat belet je om torenhoge rijkdommen te vergaren? Totaal niets – behalve de gevaren waaraan je je wijsheid en je integriteit blootstelt. ‘Het soort persoonlijkheid dat door rijkdommen wordt voortgebracht is een welvarende dwaas,’ zei Aristoteles.

Er was maar één ding erger dan het verbouwen van olijven om een steeds grotere stapel munten bijeen te brengen, en dat was wanneer het geld zelf werd gebruikt om meer geld te verdienen. Net zoals het natuurlijk is om olijven op te eten (of ze te ruilen voor iets wat het huishouden nodig heeft) is het natuurlijk om geld te gebruiken als een ruilmiddel. Geld

verdiene met geld door het aan iemand uit te lenen tegen een prijs (een 'rentetarief') is daarentegen de onnatuurlijkste economische activiteit die maar mogelijk is: zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien zou Aristoteles' veroordeling van het uitlenen van geld nog eeuwenlang van grote invloed zijn op het economisch denken. Voor Aristoteles was het dus een uitgemaakte zaak dat de ware deugd te vinden was bij de eerlijke boeren en niet bij de uitgekookte bankiers.

In de tijd dat Plato en Aristoteles hun geschriften op papier zetten, bewoog Griekenland zich in een richting die haaks stond op hun ideale voorstellingen van de economie. De stadstaten verkeerden in een crisis. Athene en Sparta hadden langdurig oorlog met elkaar gevoerd. Met hun economische visioenen klampten de filosofen zich in feite vast aan een vergane glorie. Plato's oplossing was een streng geordende staat, die van Aristoteles een praktische handleiding om de maatschappij te behoeden voor een overmaat aan handelsgeest. Voor de Grieken werd geld steeds belangrijker, al in de tijd dat Aristoteles en Plato de liefde voor het geld veroordeelden. Volgens de overlevering probeerde een Spartaanse heerser ooit het geld verdienen tegen te gaan door ijzeren staven in te voeren als plaatselijk betaalmiddel, die zo zwaar waren dat ze door ossen meegetrokken moesten worden. Maar in grote delen van de Griekse wereld was sprake van een bloeiend handelsverkeer. Steden verhandelden olijfolie, granen en vele andere goederen met andere landen rond de Middellandse Zee. Na Aristoteles en Plato breidde het net van handelskanalen zich nog verder uit, in het kielzog van Aristoteles' beroemdste leerling, Alexander de Grote, wiens legers als een vloedgolf voorttrokken over het Middellandse Zeegebied en daarbuiten, waarmee de Griekse cultuur verbreid werd over een enorm nieuw keizerrijk.

Zoals alle wereldrijken raakten de grote Griekse beschaving

en die van de Romeinen die daarop volgde uiteindelijk in verval en deden nieuwe denkers van zich horen. Na de val van het Romeinse Rijk in de vijfde eeuw werd op diverse plaatsen in Europa het economisch denken verder ontwikkeld door christelijke monniken, die kennis en eruditie hooghielden in hun afgelegen kloosters.